

Βρυξέλλες. Πόλη και θεσμοί στην πρωτεύουσα της Ευρώπης

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 28/10/2019

à Philippe

Η πλατεία της Αγίας Αικατερίνης, στο quartier Des Quais, είναι νεανικό στέκι με γλυκιά την εμπειρία του ελεύθερου χρόνου. Η περιοχή του Saint-Josse, με την ομώνυμη μπαρόκ εκκλησία χωροθετημένη υπέροχα στον προοπτικό άξονα της ανηφορικής rue Willems, σφύζει από τη ζωντάνια της τοπικής τουρκικής κοινότητας, που είναι άλλωστε εξαπλωμένη σε πολλές περιοχές της πόλης. Το κέντρο είναι τουριστικό και, όπως κάθε τουριστικό κέντρο ευρωπαϊκής πόλης, είναι πολύβουο, μαζικοποιημένο και καταναλωτικό. Παρόλα αυτά, το ιστορικό κέντρο των Βρυξελλών συμπυκνώνει τη γενική εντύπωση του επισκέπτη, ότι πρόκειται για μια πόλη πολυπολιτισμική, με ελεύθερο πνεύμα, ελκυστική να ζει κανείς· μια πόλη χωρίς την «επισημότητα» του Παρισιού, την πίεση της οικονομικής μητρόπολης του Λονδίνου, το βάρος της ιστορίας του Βερολίνου. Είναι μια πόλη με ανθρώπινη κλίμακα, κυριολεκτικά και μεταφορικά, ατελής και με συνεχή την αγωνία των βελτιώσεων που δεν ολοκληρώνονται ποτέ. Βρίσκεσαι στην καρδιά της Ευρώπης, γεωγραφικά και

πολιτισμικά, και τούτο πιστοποιείται και από τη θεσμική πολυπλοκότητα της χώρας, καταρχήν με την παράλληλη ισχύ δύο γλωσσών σε κάθε εκδήλωση της δημόσιας ζωής, τα γαλλικά και τα ολλανδικά. (εικ. 01) Περιμένεις να συναντήσεις μια τυποποιημένη πόλη, όπου η ισχυρή παρουσία των κεντρικών ευρωπαϊκών φορέων θα την καθιστούσε ένα είδος επίσημης διακρατικής city των θεσμών· συναντάς μια πόλη ζωντανή, νεανική στο πνεύμα, ολίγον άναρχη και ίσως απρόβλεπτη ως προς τις μελλοντικές εξελίξεις. Ή μήπως όχι;

(Εικ.01) Βρυξέλλες

Η πόλη των Βρυξελλών έχει την τυπική ηλικία πολλών ευρωπαϊκών πόλεων, καθώς ιδρύθηκε περίπου τον 11ο αιώνα. Παρουσιάζει τη χαρακτηριστική μορφή και την εξέλιξη των ιστορικών κέντρων πόλεων της Γηραιάς Ηπείρου, με ίχνη κυρίως υστερομεσαιωνικά, αναγεννησιακά, μπαρόκ και νεότερα· το μουσείο της Πόλης των Βρυξελλών, στην εμβληματική Grand Place, τεκμηριώνει τις μαρτυρίες αυτής της εξέλιξης. Οι Βρυξέλλες μπήκαν εντυπωσιακά στον χάρτη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν ο Victor Horta σχεδίασε τη Maison Autrique και αμέσως μετά το πρωτοφανές Hotel Tassel στις Βρυξέλλες, εκεί γύρω στα 1892-93. Η πρωτεύουσα του Βελγίου μετατράπηκε έτσι σε πρώτη πρωτεύουσα αυτής της «νέας τέχνης» που θα αποδεικνυόταν βραχύχρονη, ως μαρτυρία του «ιδιωτικού γούστου» της εύπορης μεγαλοαστικής κοινωνίας fin de siècle, από το Παρίσι ως τη Βιέννη και από το Παλέρμο ως τη Γλασκώβη. Η αρτ νουβό ολοκλήρωσε την πορεία της, όταν έδωσε η κοινωνία που αντικαθρέφτισε σε αυτήν το πρόσωπό της, με την έκρηξη του Α΄ παγκόσμιου πολέμου. Ακόμη αναρωτιόμαστε αν αυτό το κίνημα ανήκει τελειωτικά στην belle époque του 19ου αιώνα ή υπήρξε ο προάγγελος της μετάβασης στην αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα (και όχι βέβαια από στιλιστική άποψη). Είναι ζήτημα ιστοριογραφικής οπτικής (και για κάποιους ιστορικούς, και ιδεολογίας).

Οι Βρυξέλλες απομακρύνονται τελειωτικά από την τραγωδία του Β΄ παγκόσμιου πολέμου, με την περίφημη Διεθνή Έκθεση του 1958, την πρώτη σημαντική μετά τον πόλεμο, στην εποχή του ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων στο πλαίσιο του ψυχρού πολέμου και της κατάκτησης του Διαστήματος (ρωσικός δορυφόρος Σπούτνικ, κ.λπ.). Δεν είναι τυχαίο ότι το σύμβολο της έκθεσης είναι το γιγάντιο Atomium, μια εμφαντική αναφορά στις τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής. Είναι η έκθεση με το εμβληματικό περίπτερο της Φίλιπς του Γιάννη Ξενάκη και του Λε Κορμπυζιέ, που επενδύεται με την ηλεκτρονική μουσική του Edgard Varèse. Είναι η εποχή της ανόδου των Βρυξελλών ως πρωτεύουσας της Ευρώπης.

Οι Βρυξέλλες επιλέγονται ως κύρια έδρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γιατί βρίσκονται στη διασταύρωση μεγάλων οδικών διακρατικών αξόνων και σε απόσταση μικρότερη των 300 χλμ. από τουλάχιστον πέντε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Επιλέγονται επίσης γιατί εμφανίζουν όλα τα προτερήματα μιας μεγάλης πόλης (αντίθετα από άλλες ανταγωνίστριες όπως το Στρασβούργο και το Λουξεμβούργο), χωρίς τις λειτουργικές δυσκολίες μιας μητρόπολης όπως το Παρίσι και δίχως τις ελλείψεις σε αξιόλογες κτιριακές υποδομές άλλων υποψηφίων πόλεων όπως το Μιλάνο ή το Τορίνο. Βασικός ωστόσο λόγος της επιλογής του Βελγίου είναι ότι πρόκειται για μια μικρή χώρα, αντίθετα από τη Γαλλία και την Ιταλία που αυτή την εποχή αποτελούν τις βασικές «υπερδυνάμεις» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ανάμεσα στις έξι χώρες-ιδρυτικά μέλη της (με τη Γερμανία να είναι διαιρεμένη σε δύο κρατικές οντότητες). Οι «Βρυξέλλες» δεν θα είναι σε θέση να διεκδικήσουν αξιόλογο ηγεμονικό ρόλο εντός της Ευρώπης ούτε να ασκήσουν πολιτικές πιέσεις προς ίδιον όφελος.

Εδώ ξεκινάει μια περιπέτεια που κάνει την πρωτεύουσα του Βελγίου χαρακτηριστικό μεταπολεμικό παράδειγμα πολεοδομικού βιασμού, που οφείλεται τόσο στην ανικανότητα της πολιτικής διαχείρισης του χώρου όσο και στην πίεση των κάθε είδους κατασκευαστών και «επενδυτών» της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ό,τι συνέβη στις Βρυξέλλες, μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα προς αποφυγή, τόσο στο επίπεδο του αστικού σχεδιασμού όσο και σε εκείνο της ιστορικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της διαχείρισής της.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το εναρκτήριο λάκτισμα δίνεται εμβληματικά με την κατεδάφιση, το 1965 και παρά τη διεθνή κατακραυγή, του περίφημου Maison du Peuple, του κτιρίου δηλαδή των σοσιαλιστικών συνεταιρικών ενώσεων στο κέντρο της πόλης, που ο Victor Horta είχε ολοκληρώσει το 1899. (εικ. 02, 03) Η εποχή αυτή υπήρξε γενικότερα μοιραία, και όχι μόνο στην Ευρώπη, για πολλά μνημεία ή αστικά σύνολα που θυσιάστηκαν στον βωμό της ανάπτυξης και της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης. Είναι ακριβώς η εποχή (1962) που ξεκινά και η υλοποίηση του αντιπροσωπευτικού κτιρίου του νέου υπερεθνικού θεσμού, του Palais Berlaymont στα ανατολικά της πόλης· κατά σύμπτωση, αλλά όχι ακριβώς, το νέο κτίριο τοποθετείται στη θέση του ιστορικού γυναικείου μοναστηριού του Berlaymont, που απλώς κατεδαφίζεται και αυτό. Πρόκειται για την περιοχή της «άνω πόλης» ως προς το ιστορικό κέντρο, την περιοχή Ixelles με χαρακτηριστικές αστικές κούντες από ιστορικιστικά και εκλεκτικιστικά παραδείγματα αρμονικά συσχετισμένα μεταξύ τους, αρχιτεκτονικού πλούτου αντιπροσωπευτικού της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της πόλης. (εικ. 04, 05) Είναι η περιοχή με χαρακτηριστικά αρτ νουβό αριστουργήματα, μεταξύ άλλων του Horta (κατοικία van Eetvelde) και του Gustave Strauven (Maison Saint-Cyr). Η περιοχή αυτή θα ονομαστεί επίσης Quartier Européen, και αναρωτιέται κανείς αν πρόκειται για καλό ή αν ό,τι συνέβη εκεί εκφράζει τις αντιφάσεις και τη συγκρουσιακή συνθήκη που χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα την ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

(Εικ.02,03) Το Σπίτι του Λαού του Victor Horta. Κατεδαφίστηκε το 1965 για να δώσει τη θέση του σε έναν καταθλιπτικό πύργο γραφείων και υπηρεσιών, στο ιστορικό κέντρο της πόλης.

(Εικ.04,05) Απόψεις της Ixelles, της «ευρωπαϊκής συνοικίας» των Βρυξελλών.

Το γιγάντιο Berlaymont, το πιο γνωστό και τηλεοπτικά δημοφιλές κτίριο της Ένωσης με τη χαρακτηριστική σταυροειδή κάτοψη, υλοποιήθηκε την περίοδο 1963-1969 και γνώρισε περιπέτειες αντάξιες του θεσμού που εξυπηρετεί: εκκενώθηκε το 1991 και ανακατασκευαζόταν ως το 2004, για να απαλλαγεί μεταξύ άλλων από τους τόνους αμιάντου που είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του. (εικ. 06, 07) Η παρουσία του στη συγκεκριμένη θέση υπήρξε ο μαγνήτης για την υλοποίηση σειράς κτιριακών συγκροτημάτων, έτσι ώστε να βρουν στέγη οι όλο και πιο πολυάριθμες και απαιτητικές σε χώρους υπηρεσίες της Ένωσης, αρχής γενομένης από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Χωρίς πολεοδομική μελέτη, χωρίς δημόσιο προγραμματισμό και σχεδιασμό, στην περιοχή της «ευρωπαϊκής συνοικίας» και κυρίως γύρω από τον κεντρικό κόμβο της κυκλοφοριακά προβληματικής πλατείας Schuman, ξεκίνησε η σταδιακή εισβολή νέων μεγάλων κτιριακών μονάδων στη θέση των χαρακτηριστικών εκλεκτικιστικών συνόλων που συνθέτουν την ταυτότητα της πόλης, δημιουργώντας σταδιακά ένα νέο κομμάτι «πόλης», ανώνυμο, ανοίκειο και δίχως χαρακτήρα.

(Εικ.06,07) Το μεγαθήριο του Palais Berlaymont (στο βάθος) και μιας ακόμη υπηρεσίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (δεξιά), όπως «συνδιαλέγονται» με το αρμονικό περιβάλλον των κτιρίων κατοικιών του 19ου και 20ού αιώνα.

Η βελγική διοίκηση, επιδιώκοντας να «διευκολύνει» κατά το δυνατόν την εγκατάσταση της Ένωσης στην πρωτεύουσά της (για να μη χάσει δηλαδή τον πελάτη), έκανε ό,τι μπορούσε (δηλαδή τίποτα) για να παραχωρήσει κάθε δυνατότητα ελέγχου των εξελίξεων στην πρωτοβουλία των ιδιωτών και των εργολάβων. Δημιουργήθηκε έτσι ένας αστικός τομέας (ο ωραιότερος ίσως και πιο εμβληματικός, αυτός που εκτείνεται από το Πάρκο της Πεντηκονταετίας μέχρι το Πάρκο του Λεοπόλδου στην πλατεία Λουξεμβούργου) με χαρακτηριστικά ανωνυμίας, ένας άνοστος χυλός αυτού που οι κάτοικοι αποκαλούν πολύ εύγλωττα «ευρωγκέτο» και το οποίο αποφεύγουν επιμελώς. (εικ. 08, 09) (εικ. 10) Ακόμη και το Πάρκο του Λεοπόλδου, μια υπέροχη ζώνη πρασίνου του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, με ζωολογικό κήπο και ιστορικά κτίρια που στέγαζαν ερευνητικές δραστηριότητες, καταπατήθηκε στην κυριολεξία από το γιγαντιαίο συγκρότημα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, εμβληματικού παραδείγματος μεταξύ άλλων του πλέον κοινότοπου και διεκπεραιωτικού μεταμοντερνισμού που κυριάρχησε στην πόλη από τη δεκαετία του 1980 και μετά (από την άποψη αυτή είναι παραδειγματικό και το μεταμοντέρνο «καπέλο» στο Théâtre de la Monnaie, την όπερα των

Βρυξελλών, που προστέθηκε στις αρχές του 1980 για την επέκταση καθ' ύψος του πύργου της σκηνής, και που δημοσιευόταν σε όλα τα περιοδικά της εποχής, ως έκτακτο παράδειγμα μεταμοντέρνας «συμπλήρωσης» του νεοκλασικού κτιρίου, και που σήμερα δείχνει αστείο, θλιβερά ξεπερασμένο). Και όλα αυτά σε μια τοπική κοινότητα με αντίληψη, ρυθμούς και τρόπους ζωής διαφορετικούς από τον συμβατικό φορμαλισμό των ευρωγραφειοκρατών, οι οποίοι παρόλα αυτά κατέλαβαν ένα τουλάχιστον ιστορικό κομμάτι της βελγικής πρωτεύουσας.

(Εικ.08,09) Απόψεις του ρητορικού και οπερετικού μεταμοντερνισμού του συγκροτήματος του Ευρωκοινοβουλίου, που ολοκληρώθηκε το 1998.

(Εικ.10) Άποψη του Ευρωκοινοβουλίου και του παλιού σιδηροδρομικού σταθμού από την πλατεία του Λουξεμβούργου. Αν αναζητούσαμε οποιουδήποτε είδους σχέση «του νέου με το παλιό», ή την ελάχιστη επιδίωξη αναδημιουργίας ενός αρμονικού αστικού περιβάλλοντος, εδώ θα βρισκόμασταν εκτός θέματος.

Ένας διαφορετικός προγραμματισμός, με τη βοήθεια της επιστήμης της πολεοδομίας, θα μπορούσε να έχει διασπείρει τις υπηρεσίες της Ένωσης στην πόλη με έναν πιο οργανικό τρόπο, ή ίσως, ακόμη καλύτερα, να έχει δημιουργήσει μια νέα «διοικητική πόλη» έξω από το κέντρο των Βρυξελλών, με τη δική της λειτουργικότητα, οργάνωση και αυτονομία, αφήνοντας ήσυχο τον αστικό ιστό της ιστορικής πόλης (όπου οι εξελίξεις αυτές προκαλούν και ανεξέλεγκτες στρεβλώσεις στην αγορά των ακινήτων, της κατοικίας και της κοινωνικής δομής). (εικ. 11, 12) Η σύγχρονη πολεοδομία όμως, εδώ, γνώρισε απλώς μια ακόμη αποτυχία. Στην ευρωπαϊκή συνοικία «εφαρμόστηκε», για να το πούμε ήπια, ένα είδος plan Voisin, όπως εκείνο του Λε Κορμπυζιέ, ο οποίος στα μέσα της δεκαετίας του 1920 τοποθετούσε μια νέα αστική δομή πάνω από την υπάρχουσα του κέντρου του Παρισιού, καταπλακώνοντας ό,τι υπήρχε από κάτω. Στις Βρυξέλλες όμως έχουμε να κάνουμε με την άναρχη και «ιδιωτική» εφαρμογή των αρχών της αγοράς και εξυπηρέτησης των αναγκών, όχι μόνο του φορέα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό του αλλά και πολλών άλλων εθνικών ή διεθνών οντοτήτων, υπηρεσιών και οργανισμών, οι οποίοι εμφανίστηκαν διεκδικώντας σταδιακά «μια θέση στον ήλιο» της ευρωπαϊκής συνοικίας, ο καθένας με τον τρόπο του, με την αδέξια δηλαδή εγκατάσταση πάνω στο σώμα της πόλης του 19ου αιώνα.

(Εικ.11,12) Νέες επεμβάσεις στην πλατεία Ambiorix, στην ευρωπαϊκή συνοικία. Η έννοια της «ένταξης» μόνο κατ' ευφημισμό μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην περίπτωση των ευρωπαϊκών εγκαταστάσεων και γενικότερα των ιδιωτικών επενδύσεων στις Βρυξέλλες. Στη φωτ. 11, αριστερά στο βάθος, διακρίνεται η κατοικία Saint-Cyr του Gustave Strauven (1901).

Ανάλογη με τη λογική του plan Voisin (η οποία ωστόσο στην περίπτωση του Παρισιού είχε τουλάχιστον μια αναγνωρίσιμη δομή) είναι και η λογική της κορμπυζιανής rue corridor, την οποία μπορούμε να συναντήσουμε στην τελείως αφιλόξενη (και πάντα σε υστερική κρίση λόγω του άλυτου κυκλοφοριακού προβλήματος) rue de la Loi, τη λεωφόρο που οδηγεί από τα κτίρια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατευθείαν στο Πάρκο των Βρυξελλών και στο ιστορικό κέντρο της πόλης. (εικ. 13) Πρόκειται για έναν θεωρητικά «μνημειακό» άξονα γεμάτο από διεθνείς υπηρεσίες και οργανισμούς κάθε είδους, που μόνο υποθετικά μπορεί να διασχίσει κανείς με τα πόδια, καθώς θα ήταν δυνατό να προσεγγίσει το κέντρο της πόλης αφήνοντας πίσω του την πλατεία Schuman.

(Εικ.13) Άποψη της rue de la Loi προς το κέντρο της πόλης. Ο άξονας αυτός συνδέεται με την περιαστική λεωφόρο Tervueren προς τα ανατολικά της πόλης, όπου βρίσκεται και το αριστούργημα του Josef Hoffmann, το Palais Stoclet. Η σύνδεση γίνεται μέσω της υπόγειας προσπέλασης που φαίνεται σε πρώτο πλάνο, και «αποκαλύπτεται» από αυτή τη χαίνουσα πληγή, το όρυγμα που κατέστρεψε την ενότητα της μνημειακής πλατείας της Πεντηκονταετίας.

Σήμερα, οι προοπτικές ανάπτυξης της ευρωπαϊκής γειτονιάς βασίζονται πάνω σε μια ευφάνταστη μελέτη του 2009 για τη rue de la Loi και την ευρύτερη περιοχή, που σχεδιάστηκε στα βασικά της χαρακτηριστικά από τον Γάλλο αρχιτέκτονα Christian de Portzamparc. Η μελέτη δεν αντιστρέφει την κατάσταση αλλά μάλλον δίνει έμφαση σε μια ανάπτυξη περισσότερο συμβατή με μια ιδέα διοικητικής city (ακόμη και με «τρίδυμους πύργους»), που δεν είναι βέβαιο ότι συμβαδίζει με τον χαρακτήρα της ιστορικής πόλης, καθώς αναπτύσσεται σχεδόν στην καρδιά της. Το ερώτημα της διαχείρισης σήμερα των ευρωπαϊκών ιστορικών κέντρων και μιας εξέλιξης, ασφαλώς αναγκαίας αλλά και εν δυνάμει συμβατής με τον ρόλο και τον χαρακτήρα τους, παραμένει κρίσιμο. (εικ. 14) (εικ. 15)

(Εικ.14) Άποψη από την πλατεία Schuman του κτιρίου του Berlaymont και, αριστερά, του Justus Lipsius, του πρώτου κτιρίου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (1889-1995). Η απωθητική ρητορική αυτής της κατασκευής είναι αντιπροσωπευτική του χαρακτήρα και του ύφους αντίστοιχων κτιρίων της περιοχής. Πολύ πιο ενδιαφέρουσες ποιότητες εμφανίζει το νέο κτίριο του Συμβουλίου που μόλις διακρίνεται από πίσω (Philippe Samyn and Partners, Studio Valle, Buro Happold, 2005-2016). Στο κέντρο ο άξονας της rue de la Loi.

(Εικ.15) Μεταμοντέρνες αδιάφορες προσθήκες στο International Press Center, πίσω από το νέο κτίριο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Δεξιά, το κτίριο Justus Lipsius. Οι κλίμακες και το ύφος των επεμβάσεων δεν συνάδουν με το περιβάλλον και τις γειτονιές της πόλης στις οποίες εγκαθίστανται.

(Εικ. 16,17) «Η πόλη και οι θεσμοί» στην πρωτεύουσα της Ευρώπης.

Οι φωτογραφίες του άρθρου είναι του Ανδρέα Γιακουμακάτου